

s. 179–188

ROZHOVOR

Miroslav Hroch /

Marek Jakoubek & Lenka J. Budilová

ROZHOVOR S PROFESOREM MIROSLAVEM HROCHEM

Marek Jakoubek & Lenka J. Budilová*

Prof. PhDr. Miroslav Hroch, DrSc., dr. h. c. (nar. 1932 v Praze) je český historik, do roku 2010 profesor Univerzity Karlovy v Praze, nositel čestného doktorátu univerzit v Uppsale, Halle a Kaunasu, hostující profesor universit ve Freiburgu, Los Angeles, Saarbrückenu, Florencii, Halle, Chemnitz a Varšavě. Světového renomé dosáhl především díky svým pracím zaměřeným na problematiku národních hnutí a proces formování moderních národů v Evropě. Široce přijímaným se stal jeho model základních fází národního hnutí – fáze A (období učeneckého zájmu), fáze B (období vlastenecké agitace) a fáze C (období masového národního hnutí). Prof. Hroch je autorem řady knižních publikací jak k uvedené tematice (Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, 1968; Evropská národní hnutí v 19. století, 1986; Na prahu národní existence, 1999; V národním zájmu, 1999; Národy nejsou dílem náhody, 2009), tak i ke starším historickým obdobím (Oliver Cromwell, 1968; 17. století – krize feudální společnosti? /s J. Petráněm/, 1976; Buržoazní revoluce v Evropě, 1981; Ecclesia Militans /s A. Skýbovou/, 1985; Křížáci ve Svaté zemi /s V. Hrochovou/, 1996; Dějiny Norska /s H. Kadečkovou a E. Bakke/, 2005 ad.), z nichž řada vyšla v překladech v zahraničí.

* * *

Jak dokládají (nejen) odkazy na Vaše práce v zásadních zahraničních publikacích věnovaných studiu národů a nacionalismu, náleží Vaše texty již řadu let ke zlatému fondu odpovídajícího diskurzu. Jaké to je, být žijícím „klasikem“?

Do toho „klasika“ mám daleko, to беру jen jako Vaši zdvořilost. Ale nechci si hrát na skromňáka, kterému je úspěch lhotejný. Samozřejmě, ty dnes už tisíce zahraničních citací vnímám a chápu je jako důkaz, že ta léta a desetiletí odříkání a tvrdé práce stála za to. Ale cítím také cosi podobného hrdosti sportovce, který úspěšně reprezentoval (a reprezentuje) svoji vlast. Hmotně mi, věřte, ta příslušnost ke „zlatému fondu“ žádné zlato nepřinesla. Úspěch ve vědě lze nicméně hodnotit a sledovat ještě v jiných, neméně zajímavých souvislostech. Začnu upozorněním na to, jak rozdílně ubíhá čas. V tom časoběhu rozlišujeme člověka-vědce a jeho dílo, to, co publikoval. Před dvaceti až deseti lety mne jako člověka-vědce znali, poplácávali po ramenou, žádali o články a přednášky, udělovali čestné doktoráty. Dnes mne dále citují (asi se v jistých kruzích sluší uvést Hrocha do seznamu literatury), takže máte pravdu: to, co jsem napsal, zůstává součástí „diskurzu“. Jak tak léta běží, samo dílo může třeba být i nadále inspirativní, ale málokoho zajímá, zda ten člověk-vědec ještě žije a zda může ještě něco nabídnout – a on možná skutečně nic nového nedovede nabídnout. Tak na příklad, když jsem před dvěma lety přednesl slavnostní projev v rámci konference o roli jazyka, kterou pořádalo Collegium Carolinum, byl jsem odměněn dlouhotrvajícím potleskem, ale když vydávali z té

*Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D., Katedra antropologie, FF ZČU a Ústav etnologie, Filozofická fakulta UK, jakoubek@ksa.zcu.cz; Mgr. Lenka Jakoubková Budilová, Ph.D., Katedra antropologie, FF ZČU, budilova@ksa.zcu.cz.

konference sborník, ani je nenapadlo, že by tam tu přednášku umístili. Prostě, už měli možná oprávněný dojem, že v ní nenabízím nic nového. To nemá být povzdech, ale konstatování obecné zkušenosti těch, kdo žili příliš dlouho, takže se od nich očekává, že budou právě jen těmi „klasiky“ a nebudou zabírat místo mladým.

Mohlo se stát, že byste nebyl historikem, ale věnoval byste se jiné profesi? Váhal jste někdy, resp. volil jste mezi více možnostmi? Jak vypadala Vaše studijně-intelektuální trajektorie?

Když jsem se roku 1951 hlásil na filozofickou fakultu, chtěl jsem studovat dějiny literatury a literární vědu s cílem stát se gymnaziálním profesorem a udržovat navzdory nastupující sovětizaci v mladých lidech povědomí české kulturní tradice. Jako vedlejší obor jsem si musel zapsat historii. Úroveň oboru čeština však byla zoufalá (po celé čtyři roky jsem vystačil s tím, co jsem přečetl na gymnáziu), kdežto na historii jsem měl možnost navštěvovat kurzy – zajisté nikoliv všechny – na vskutku vědecké úrovni (tak jsem to aspoň vnímal). Také politické ovzduší tam bylo mnohem klidnější. A tak jsem se již ve druhém ročníku rozhodl dělat češtinu jako vedlejší a soustředit se na historii, se specializací na raný novověk. Svoje vědomosti o literatuře jsem mohl později využít při výuce.

Dnes však nevím, zda vskutku jsem historik v tom smyslu, jak se to u nás chápe. Po čtyřech desetiletích práce jako profesionální historik jsem začal mít stále silnější dojem, že si s většinou svých kolegů – historiků – málo rozumím. O přednáškové kurzy mne žádaly hlavně nehistorické obory, moje práce jsou častěji citovány politiky, sociology, antropology a mnozí z nich, ti zahraniční, kteří mne osobně neznají, mne označují tu za politologa, tu za sociálního vědce či „teoretika“, což věru nejsem. Je to myslím důsledek toho, že v mém vidění, které je jistě ovlivněno marxistickou celostní koncepcí historie, jsou dějiny jediným celkem a rozhodující je jejich poznání, jejich výklad, přičemž není důležité, ke kterému cechu se ten či onen autor hlásí.

Jak rozumět tomu, že Vaše vidění „je jistě ovlivněnou marxistickou celostní koncepcí historie“?

Mám na mysli názor, že dějiny byly jediným komplexním procesem, v němž se ekonomika prolínala s politikou, osobní zájmy a záměry jedinců se střetaly s objektivní realitou. Poznání minulosti bude tedy podle mého soudu úspěšné jen tehdy, budeme-li analyzovat celkový kontext vztahů a zájmů politických, sociálních, ekonomických a brát v úvahu i dobovou psychologii, historické vědomí atd. „Poznáním“ dějin chápu samozřejmě takovou analýzu, která usiluje o jejich vysvětlení a pochopení. Názor, že zájmový rozpor a materiální podmínky života jsou pro povahu společenských změn rozhodující, může být označen právě tak za stále ještě funkční odkaz marxismu, jako za tezi historického materialismu. Již z toho je vidět, že termínu „marxismus“ užívám pro označení metody rozboru společenských, resp. v tomto specifickém případě historických procesů, nikoli jako označení politického programu. S oblibou říkávám (a dokládám), že se ve výkladu společenských proměn v minulosti historický materialismus nijak výrazně

nerozchází s pohledem liberálů, kteří dokážou být někdy až vulgárně materialističtí. Může se ovšem lišit v hodnocení těchto proměn.

Co podle Vás vězí za tím, že si s většinou Vašich kolegů – historiků – „málo rozumíte“?

Bylo by laciné, kdybych odpověděl, abyste se na to zeptal jich. Nebo kdybych řekl, že jsou politicky obezřetní a nechtějí si zadat s marxistou, což je v jejich očích totéž, co přísluhovač starého režimu. Hlavní důvod tkví myslím ve dvou okolnostech. Za prvé v tom, že se zabývám problémy evropských dějin, které jsou většinou českých historiků cizí, nezajímají je. Za druhé v tom, že můj způsob práce a kladení otázek, tedy moje metodologická pozice, kterou jsem v předcházející odpovědi charakterizoval, je značně odlišná od českého mainstreamu. Ale tady musím zdůraznit, že platí také opak: řada historiků starší i mladší generace – ať už byli mými žáky či nikoli – mi je blízká, rozumím si s nimi a fandím jim, i když se s nimi někdy názorově rozcháším. Ti ovšem nepatří k těm, kdo v oficiální vědecké obci zastávají mocenské pozice, zato však jsou více uznáváni v zahraničí.

Kdo z Vašich učitelů Vás nejvíce ovlivnil? Kdo patřil/patří mezi Vaše vzory?

Od prvního ročníku jsem navštěvoval proseminář a seminář profesora (tehdy docenta) Josefa Polišínského a ptáte-li se, kdo mne „nejvíce“ ovlivnil v době studií, pak to byl on. Přivedl mne ke studiu evropských dějin, zprostředkoval mi archivní praxe, kde jsem se naučil slušně pracovat s prameny k 17.–19. století, ovlivnil také moji orientaci na období třicetileté války. Byl tehdy na historii jediný, kdo znal západoevropskou historiografii, a proto o ní dovedl zasvěceně přednášet. Nemyslím však, že byl mým vzorem. Naopak, snažil jsem se najít si vlastní cestu, nestát se jeho malým epigonem, a myslím, že jsem tu cestu nalezl. Možná, že ho to trochu mrzelo.

Jak jste se dostal ke studiu „národů a nacionalismu“?

Vedle fenomenální paměti měl profesor Polišínský skvěle vyvinutý „čich“ na zajímavá nosná témata, či přesněji řečeno problémy. Ve druhém ročníku nám v prosemináři mezi různými tištěnými prameny z 19. století předhodil také číslo *Časopisu Českého Muzea* z doby předbřeznové, kde byly zveřejňovány seznamy příspěvů na Matici Českou, a prohodil: „Miroslave, podívejte se na to, co to bylo za lidi, může to být zajímavé.“ A bylo, ta práce mne chytla a já z toho udělal spolu s jedním kolegou seminárku, jejíž výsledky jsme pak o pět let později roku 1957 mohli publikovat v časopise *Dějepis ve škole*, když se tam právě stal redaktorem můj kamarád ze semináře docenta Polišínského Bedřich Loewenstein. Kromě jakési zvláštní záliby ve statistice v tom mém zájmu byla i motivace politická. Dnes už se asi zapomnělo, že počátkem padesátých let koryfejové naší vědy přijali – někteří ochotně, jiní se skřípějícími zuby – Stalinovu dogmatickou aplikaci Kautského a Bauerovy teze, že moderní národ je dílem buržoazie. To znamenalo, že také národní obrození je dílem vykořisťovatelské třídy. Mezi příspěvateli na Matici českou, tedy v seznamech aktivních vlastenců, jsem však žádnou buržoazii (ani

drobnou) nenašel. Se značnou dávkou zjednodušující naivity jsem v tom tehdy viděl důkaz, že český národ se tedy nezrodil jako výplod reakčních společenských sil. Ostatně zmíněný článek z roku 1957 před tím odmítli v redakci *ČSČH*, protože pochopili, že jeho výsledky nejsou v souladu se Stalinem.

Vlastně jsem se po celou dobu studia vedle třicetileté války stále znovu obracel k problematice národů, zejména k německému národnímu hnutí. Obhájil jsem sice diplomku na téma „Valdštejn a severoněmecká hanzovní města 1627–1630“, ale když jsem pak jako začínající odborný asistent směl konat svoji prvou přednášku, zvolil jsem problematiku formování evropských národů. Ve vědě jsem se však nadále soustředil na vztah obchodu a politiky v 17. století a teprve po skončení kandidátské práce jsem se po roce 1962 plně obrátil ke srovnávacímu studiu národních hnutí. Po roce 1970 bylo jasné, že moje silně revizionistická koncepce národa narazí na neprůstřednou hráz dogmatismu, a proto jsem se na téměř dvě desetiletí vrátil k ranému novověku.

Tematicke nacionalismu se věnujete již řadu dekád, změnil jste během té doby nějakým způsobem svou výkladovou pozici? Je něco, co byste chtěl na svých starších dílech z této oblasti „opravit“?

Za prvé je samozřejmé, že se můj výklad národotvorných procesů vyvíjel, přesněji řečeno zdokonaloval, upřesňoval. Jinak bych už od roku 1968, kdy vyšla moje první kniha,¹ nic nemusel publikovat. K tomu, abych vysvětloval, v čem a proč se to vyvíjelo, bych potřeboval napsat celý článek. Jiná věc je, zda jsem změnil základní koncepci národa, což možná míváte „výkladovou pozici“. Tady i nadále držím názor, že evropský národ je objektivně existující pospolitostí, je výsledkem historického vývoje, který lze konkrétně analyzovat, že tedy si národ nebylo možno vymyslet. Vždy jsem trval na tom, že národ není „produktem nacionalismu“. Tím však nechci říci, že bych se odvážil hovořit o národu tam, kde by neexistovali lidé, kteří se s ním identifikují. Vyhýbám se termínu „nacionalismus“ a postupně jsem do svého terminologického instrumentáře zařazoval termíny (a bral v úvahu faktory), které umožňují přesnější analýzu, jako kolektivní identita, příslušnost, etnická pospolitost a etnická kategorie a další. Proces formování národa se mi dnes jeví jako mnohem složitější než za mladších let. Přesto nevidím důvod, proč bych některý ze základních výsledků své první knihy považoval za nesprávný, některé závěry však jsem modifikoval již pro anglické vydání.² Tam však ještě nešlo o kauzální výklad. O ten jsem se pokoušel až v dalším období po roce 1990.

Proč Vaše první kniha Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas vyšla německy (a doposud vlastně postrádáme její český překlad)?

¹HROCH, Miroslav (1968): *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia XXIV. Praha: Univerzita Karlova.

²HROCH, Miroslav (1985): *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (překl. Ben Fowkes). Cambridge: Cambridge University Press (2. vyd. Columbia 2000).

Ta kniha vyšla shodou příznivých okolností. Krátce poté, co jsem v červnu 1968 obhájil svoji habilitační práci, nabídli mi redaktori řady monografií *Acta Universitatis Carolinae*, abych ji tam publikoval. Podmínkou ovšem bylo, že ze svého téměř šestisetstránkového rukopisu vyberu dvě sta stran. Vybral jsem tedy především ten komparativní rozbor sociální skladby – a dobře jsem učinil. Kdybych byl měl možnost, jakou mají dnešní habilitanti, vydat práci v celém rozsahu, stala by se jedním z mnoha úctyhodných špalků, které nikdo nečte. Takhle vyniklo to, co bylo na mých výsledcích přínosné. Vzhledem k tomu, že šlo o studii k evropským dějinám, dal jsem přednost německému překladu, na který tehdy – nevím vlastně, proč – univerzita měla peníze. Věděl jsem, že v Německu (přesně řečeno, v NSR) se o problematiku národních hnutí zajímá mnoho kolegů, rozhodně mnohem víc, než u nás. Mimochodem, ta moje kniha nebyla u nás téměř vůbec recenzována (v NSR vyšla celá řada pozitivních recenzí). Je to pochopitelné: na prahu normalizace nebylo jasné, zda nebude ideologicky závadná a kromě toho nikdo nevěděl, zda budu patřit mezi autory (pozitivně) „recenzovatelné“, tak radši počkali. A hlavně, formování evropského národa je tematika u nás zajímavá, jen pokud se týká našich národních dějin. Proto se nedomnívám, že by mělo smysl tu německou práci převádět do češtiny, tedy, že by někdo „postrádal“ český překlad. Koho to zajímalo, přečetl si ji v němčině nebo v tom rozšířeném anglickém překladu. Kromě toho jsem u nás mezitím vydal několik novějších prací.

Jaký je Váš „top five“ seznam prací z oblasti studia nacionalismu (a proč)?

Nemám rád žebříčky ve vědě. Spíš bych tu otázku zodpověděl poukazem na práce, které jsou mi blízké, což jsou (možná nikoli náhodou) práce u nás nepřeložené. Mám na mysli zejména některé knihy britského historického sociologa Anthonyho D. Smithe,³ historika Johna Breuillyho,⁴ neprávem jsou zapomenuta starší díla K. W. Deutsche a Eugena Lemberga⁵ a naopak zatím nepovšimnuty zůstaly nedávno vydané knihy katalánské politoložky Montserrat Guibernau⁶ či nizozemského literárního historika Joepa Leerssena.⁷

Myslíte si, že studium nacionalismu je stále aktuální, nebo má svá nejlepší léta za sebou?

Odpovím hned dvěma protiotázkami: co se míní termínem „nacionalismus“? A co je to „aktuální“?

³Např. SMITH, Anthony D. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell; SMITH, Anthony D. (1991): *National Identity*. London: Penguin Books.

⁴BREUILLY, John (1993): *Nationalism and the State*. 2. vyd. Manchester: Manchester University Press.

⁵DEUTSCH, Karl W. (1953): *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge, MA: MIT Press; LEMBERG, Eugen (1964): *Nationalismus I., II.* Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

⁶GUIBERNAU, Montserrat (2007): *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press; GUIBERNAU, Montserrat (2013): *Belonging. Solidarity and Division in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.

⁷LEERSSEN, Joep (2006): *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bezesporně je problém vztahů mezi národy v současnosti stále aktuální. Díky tomu se úspěšně užívá termínu „nacionalismus“ jako osvědčeného kohoutku penězovodu pro nejrůznější granty. Obávám se však, že většina těchto politicky aktuálních zadání je zároveň zadáním politicky manipulujícím. Spíš bych tedy mluvil o konjunkturalismu než o aktuálnosti. Pod vědeckou aktuálností rozumím něco jiného než zájem každodenní politiky. Jako historik považuji za nutné upozornit, jak malými historickými znalostmi jsou „řešitelé“ těchto zadání vybaveni.

Počet studií a konferencí nejrůznějšího druhu, které tak či onak skloňují termín nacionalismus, je myslím ve světě stále větší. Stačí se podívat na *H-Net-Nationalism*.⁸ To svědčí nesporně o konjunkturu tematiky, která se někdy skutečně vztahuje k existenci národů, jindy nikoli. Zároveň to potvrzuje tezi, kterou opakují již nejméně čtvrt století, že jde o termín mlhavý, vágní, mnohoznačný, kterému se v této podobě vyhýbám, protože ho nepovažuji za vhodný nástroj analýzy, zejména pokud jde o evropské dějiny, které jsou výlučným předmětem mého zájmu. Historický výklad procesu formování moderního národa byl otázkou vědecky aktuální a je možné, že tato aktuálnost dnes již poněkud zeslábla, poněvadž toho víme mnohem víc než dejme tomu před třiceti lety – a že tedy nezodpovězených otázek, „bílých míst“, je znatelně méně. Což neznamená, že nejsou žádné.

Překvapila Vás něčím recepcí Vašich prací v zahraničí? Zaznamenal jste „národní rozdíly“ v recepci Vaší práce v různých zemích?

U recepcí mé první knihy z roku 1968 mne překvapilo, jak spontánně recenzenti vítali a další badatelé přijímali moji periodizaci národních hnutí na fáze A, B, C.

Naopak mne mrzelo, že si málokdo povšiml mých pracně získaných závěrů – zejména poznatků o sociální základně národních hnutí a tezí o významu národně relevantního rozporu. Teprve s postupem času jsem si uvědomil, že jsem vytvořil jakýsi rastr, podle něhož se může bádání o národních hnutích orientovat, a který umožňuje rozlišit období a situace, kdy národy existovaly jako projekt, a období, kdy se stávaly skutečně existujícími díky postupné integraci a identifikaci mas. „Národní rozdíly“ recepcí mé práce spočívaly možná v tom, že na anglosaské půdě se líbily zejména fáze ABC, zatímco příslušníci malých národů docenovali vedle toho také komparativní přístupy. Je příznačné, že to byl maďarský historik Ivan Bérendt, kdo mi navrhl, abych v sérii Variorum Reprint vydal své dříve publikované studie ke komparativním dějinám.⁹

Opakovaně jste působil v zahraničí, uvažoval jste někdy o tom, že byste se už do ČR nikdy natrvalo nevrátil? Jaký je Váš vztah k Vaší rodné zemi?

To je otázka, kterou neslyším poprvé. V létě 1969 jsem dostal nabídku, abych zůstal v NSR, kde jsem právě skončil působení jako hostující docent. Radil jsem se jen krátce s manželkou a můj postoj byl jednoznačný. Nepatřil jsem ke kompromitovaným „mužům jara“, neangažoval jsem se v politických kampaních. Vzhledem k tomu mi nehrozila persekuce, a proto jsem se domníval, že není správné utíkat

⁸<https://networks.h-net.org/h-nationalism>.

⁹HROCH, Miroslav (2007): *Comparative Studies in Modern European History. Nation, Nationalism, Social Change*. Aldershot, UK: Ashgate Variorum.

na lepší v situaci, kdy mému národu hrozí nová doba „temna“ (tak jsme to tehdy vnímali). Cítil jsem zodpovědnost za to, co se stalo (i když jsem k té katastrofě nepřispěl) a především: nechtěl jsem utíkat od zodpovědnosti za to, co se bude dít. Navíc mi bylo jasné (byly tu zkušenosti z padesátých let), že bych útekem způsobil velké potíže svým příbuzným. Pochopitelně jsem onoho rozhodnutí neodejít jedinou litoval, ovšem až o dvacet let později. Mám-li použít Vašeho termínu: dávám přednost životu v nesnázích a nesvobodě, mohu-li tím být užitečný „rodné zemi“ (já bych řekl svému národu) před životem v hojnosti a svobodě v cizině. Uvědomuji si ovšem, že většine mladé generace tento postoj připadá nepochopitelný.

Jste rovněž spoluautorem Dějin Norska,¹⁰ kde se vzal Váš zájem o tuto zemi?

V roce 1946 jsem byl jako podvyživené pražské dítě na doporučení svého gymnázia zařazen do transportu dětí, které měly prožít měsíc prázdnin v norských rodinách. Ta „moje“ rodina neuměla jinak než norský a já si musel ten jazyk osvojit. Znovu mne pozvali 1947, ale pak přišel únor a hranice se zavřela. S Nory jsem však udržoval styky a znalost jazyka jsem si zachoval, rozvíjel, což se mi na vysoké škole vyplatilo. Dlouhá léta jsem pro studenty skandinávských jazyků přednášel dějiny těchto zemí. I když jsem později pobýval spíše ve Švédsku a Dánsku, Norsko zůstalo zemí mého srdce. Od počátku devadesátých let mne často zvali na konference a na přednášky, jedna z dnešních profesorek politologie v Oslu byla mou doktorandkou.

Petr Lozoviuk nedávno¹¹ předložil tezi, že to byl právě životní prožitek „české situace“, ona „intenzivně a zároveň intimně prožívaná zkušenost etnického a jazykového promíšení“, která měla formativní vliv na osobnosti, jako byl např. Hans Kohn, Eugen Lemberg, Karla W. Deutsch, Emerich K. Francis, Ernest Gellner – v širším kontextu pak padne i Vaše jméno –, kteří se v českých zemích narodili a z nichž se stali v řadě případů světově uznávaní teoretici problematiky nacionalismu. Souhlasíte?

Souhlasím s výhradou, že nemuselo vždy jít o zkušenost etnického promíšení, ale o sám „prožitý“ teoreticky zajímavý fenomén soužití dvou etnik na území jednoho politického útvaru.

I ve srovnání s předválečným Československem je Balkán regionem ve vztahu ke skupinovým identitám pestřejším – a také řekněme výbušnějším. Jak byste hodnotil pozici Balkánu ve vztahu k teoriím nacionalismu? Jak jste nedávno poznamenal, je např. zřejmé, že jisté – nikoli marginální – polohy Gellnerovy teorie nacionalismu vzhledem k Balkánu neplatí.

To je velice zajímavé téma, které je ovšem třeba vidět v kontextu rozdílů situace národotvorných procesů v jednotlivých multietnických monarchiích. Nějaké nápady jsem k tomu srovnání nadhodil ve své poslední knize, ale sama specifika Balkánu by

¹⁰HROCH, Miroslav, KADEČKOVÁ, Helena a BAKKE, Elisabeth (2005): *Dějiny Norska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

¹¹LOZOVIUK, Petr (ed.) (2012): *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století: příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

si zasloužila samostatnou systematickou studii. Bohužel si z těch balkánských reálií různí autoři vybírají, co se jim hodí. Někteří nadměrně zveličují roli zvůle a násilí, jiní vytrhují z kontextu silný konstruktivistický element, který se na Balkáně objevuje víc než jinde, jiní zase vyzvedají vlivy zvenců – tedy zásahy velmocí. Možná, že společným znakem těch potíží je okolnost, že balkánská národní hnutí (s výjimkou řeckého) měla velmi slabou (či žádnou) učeneckou fázi A – tedy období nezaujatého osvícenského učenického zájmu o historii, etnicitu atd., který by jasně a konsenzuálně vymezil charakteristiky jednotlivých národů. S tím možná souvisí „přímý tah“ balkánských vlastenců na dosažení státnosti. Nechci zde zjednodušovat, ale je třeba zamyslet se nad tím, do jaké míry odpovídá balkánský typ formování národa tomu, co známe z ostatních částí Evropy. V tomto kontextu bych rád připomněl svoji oblíbenou tezi, že národ je specificky evropskou formací, a zeptal se, zda případ balkánských národů není již čímsi na přechodu k jinému typu pospolitostí. Vyjádřil jsem to tím, že jsem v typologii národních hnutí odlišil jako svébytný typ balkánskou „povstaleckou“ variantu.

Jednou z aktivit, jimž se čeští profesionální (nejen) historikové již léta s chutí věnují, je „dekonstrukce“ českých národních mýtů a tradic. S výsledky této činnosti jdou pak vstříc i širokému publiku – např. Jiří Rak má na internetové televizi Stream.cz vcelku vysoce sledovaný pořad Národ sobě (aneb co nám ve škole neřekli).¹² Jak se díváte na tento a podobné počiny?

Na ten pořad se nedívám. Jednou mi náhodou naskočilo nějaké takové vyprávění Jiřího Raka o českých dějinách – možná, že z toho pořadu. Jelikož znám jeho názory z jiných příležitostí, dovedu si představit, že na tom internetu jde o exhibicionismus, který zneužívá nedostatečné vzdělanosti publika k tomu, aby tříčtvrtěpravdami podávanými s ironickým šklebem znehodnotil jako mýtus a pověru, co jen se dá. Hlavně aby to bylo zábavné. Hledáme-li příčiny rozkladu české národní identity, zde máme jeden z jejích zdrojů. Netroufám si říci, zda je motivací touha po laciné popularitě, frustrace z vlastní neschopnosti něco vskutku vědeckého napsat či zda jde prostě jen o snadno vydělané peníze.

Dušan Třeštík proslul svými tezemi o „vymýšlení“ českého národa a českých národních tradic. Přesto v jeho díle Češi a dějiny v postmoderním očistci¹³ čteme i následující: „[...] položili jsme tehdy [r. 1990] G. G. Iggersovi [...] otázku, jaký recept na psaní dějin by dal českým historikům nyní, když se před nimi otevírá možnost psát opravdu, co chtějí. Řekl nám, že máme psát dějiny žen, okrajových skupin, mikrohistorii dějiny všedního dne [...]. Na to jsme mu ale museli říct, že my tady ve střední Evropě máme jiné starosti než právě homosexuály, že musíme psát národní dějiny, protože naše společnost [...] potřebuje nacházet ve svých dějinách oporu“ (str. 171, zvýraznění dodáno). Jak vnímáte tento rozpor mezi tezemi o „vymýšlení“ národních dějin na straně jedné a zdůrazňováním jejich „potřeby pro společnost“ na straně druhé?

¹²<https://www.stream.cz/porady/narodsobe>.

¹³TŘEŠTÍK, Dušan (2005): *Ceši a dějiny v postmoderním očistci*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (NLN).

Především musím zdůraznit, že Dušan Třeštík byl na rozdíl od Jiřího Raka a dalších „dekonstruktátorů“ nejen významný historik, kterého je třeba brát vážně, ale také vysoce erudovaný, sečtělý intelektuál s evropským rozhledem a schopností teoretické reflexe. Měl však rád bonmoty a někdy (ale jen ve své publicistické činnosti) bohužel dal přednost krátkému provokativnímu bonmotu před rozvláčným rozbohem. Přesně řečeno, takový komentující rozbor následoval, ale lidé ho obvykle už nečetli. Tak je myslím třeba chápat jeho záměrně provokující větu o „vymýšlení“ a o Palackém (on sám mi to ostatně potvrdil a tu tezi vysvětlil), což nám usnadní porozumět onomu „rozporu“, který Vás zarazí. A navíc, řekne-li někdo, že naše společnost potřebuje národní dějiny jako svoji oporu, není tím ještě řečeno, že se mu tato skutečnost líbí. Ta citovaná věta v daném kontextu přímo volá po doplnění slůvkem „bohužel“. Já v tom s Třeštíkem nesouhlasím a upozorňoval jsem vždy na to, že své národní dějiny jako konstitutivní prvek potřebují nejen Češi, ale právě tak Francouzi, Angličané, Norové – tam to nikdo rozumný nezpochybňuje. Nejde při tom o nějaké falšování dějin, ale o výběr vědecky doložitelných faktů, o rozlišení, co je podle našeho názoru pro obraz národních dějin podstatné. Je přirozené, že každá pospolitost, rodinou počínaje, se navenek prezentuje především tím pozitivním. A to ji spojuje. Společenství, které by samo sebe označovalo za společenství šupáků a špindírů a hledalo ve svých řadách jen kriminálníky, dříve či později přestane existovat. Či lépe řečeno, jeho existence ztratí smysl.

Co si myslíte o sociálním konstruktivismu? Z Vaší poslední knihy¹⁴ se zdá, že jeho zastánci (v rámci studia nacionalismu) nejsou zrovna Vašimi favority.

Nejsem teoretik, a pokud jsem se někde kriticky zmínil o „konstruktivistech“, bylo to prostě proto, že jejich teoretizování o evropských národech bylo v rozporu s empiricky doložitelnými skutečnostmi. Na druhé straně však se neodvažují říkat nic kritického o teorii sociálního konstruktivismu jako takové, protože k tomu nemám dostatečnou kvalifikaci.

Čím podle Vás přispěla ke studiu nacionalismu sociální antropologie? Jaké jsou výhody/nevýhody přístupu sociální antropologie?

Také zde Vás zklamou a odpovím, že nejsem teoretik vědy. Pokud považujeme Gellnera za sociálního antropologa, můžeme ho představit jako příklad ambivalentního přínosu sociální antropologie. Teorie stranou: je nesporné, že potřeba lidské bytosti někam patřit, je něčím jako antropologickou daností (konstantou?), a již proto je antropologie důležitá pro studium problematiky utváření národů, ale samozřejmě ve spolupráci s dalšími obory.

Můžeme očekávat, že se v Evropě objeví nový národ? Kdo by patřil mezi kandidáty?

Nevím, co míníte „novým národem“. Je-li míněn nový národní stát, pak nelze vyloučit, že se samostatnosti dočkají Katalánci a Skotové, zatímco Vlámové už de facto samostatní jsou. Je-li míněno dovršení národotvorného procesu, pak ten

¹⁴HROCH, Miroslav (2009): *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství.

můžeme sledovat v dramatické podobě v případě ukrajinského národa, v podobě méně dramatické v případě národa běloruského. Dočkáme se možná národa Faeřanů, úsilí o galicijský národ ve Španělsku a bretonský národ ve Francii je ve fázi B a možnost jeho úspěchu malá. Pak už toho mnoho nezbývá. Smůla je v tom, že býti národem plní lidi hrdostí, kdežto býti „pouhou“ etnickou pospolitostí (jako jsou třeba Frísové, Kašubové) nemá ten pozitivní náboj.

Jak se jako historik národnostních hnutí díváte na dění na Ukrajině?

To je zase téma na článek. Nechám stranou mezinárodní zápolení, omezím se jen na jeho objekt, jímž je Ukrajina. To, co se považuje za ukrajinský národ, je výsledek dvou původně dlouho samostatných národotvorných procesů: rusínské hnutí v Haliči začalo od čtyřicátých let, ukrajinské v carské říši začalo koncem 19. století, v době, kdy hnutí v Haliči již dosáhlo masového charakteru. Carské Rusko neuznávalo existenci ukrajinského národa a považovalo obyvatele na území pozdější Ukrajiny za Malorusy hovořící dialektem ruštiny. Teprve bolševická vláda uznala existenci ukrajinského národa, vytvořila svazovou republiku Ukrajina a podporovala až do nástupu Stalina k moci koncem dvacátých let začínající uvědomovací národní kampaň. Ironií osudu naproti tomu byla právě národně uvědomělá západní část haličských Ukrajinců-Rusínů začleněna do obnoveného polského státu a tam pronásledována. Se Stalinem přišla rusifikace a persekuce postihla pak po záboru východního Polska také onu národně uvědomělou západní část Ukrajiny – pozdější to baštu Banderovců. Dodnes má Ukrajina tři části – západní nacionalistickou, ruskou na východě a na jihu a národnostně téměř indiferentní zbytek. A tento zbytek zase je rozdělen Dněprem, jehož pravý břeh nese dodnes stopy někdejší vlády Rzeczypospolitě. A to ještě nemluvím o rozdělení konfesním na ortodoxní a řeckokatolíky – uniaty. Ukrajina tedy není historickou entitou, jako třeba české země, a její hranice s Ruskem z velké části nejsou ani historické ani etnické ani přírodní. Navíc nebyli Ukrajinci v době vzniku národního státu plně zformovaným národem, tedy pospolitostí občanů spojených pocitem solidarity a souznělosti. To vše je třeba mít na mysli, snažíme-li se porozumět událostem na Ukrajině.

Na čem v současnosti pracujete?

Právě jsem dokončil rukopis knihy esejí, která by se měla jmenovat *Hledání souvislostí*. Jejich společným jmenovatelem je aplikace komparativní metody. Ostatně, považuji se za nejstaršího žijícího komparativního historika. Shrnuji a kriticky komentuji v té knize velkou část výsledků svého celoživotního bádání a přidávám úvahy o tom, co by se s tím dalo dělat dál. Nově tam zejména promyslím problematiku nerovnoměrného vývoje a alternativ v dějinách. Teď připravuji rozšířené druhé vydání *Dějin Norska*.

Děkujeme za rozhovor.